

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

חמדת ימים

HEMDAT YAMIM

פרשת השבוע עקב תשע"ח

מופק בסיוע של:
ההסתדרות הציונית העולמית
המחלקה לשירותים רוחניים בתפוצות

ספרו של גד החוזה

הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

בשבועות הקרובים נדון בשאלת ספרו של גד החוזה שהיה אחד הנביאים שליוו את דוד. נביא זה היה הרבה פחות מפורסם מנתן הנביא, זאת למרות שאנו מזכירים אותו בכל פעם ש"נופלים אפיים".

נסה לברר היכן מרוכזות נבואותיו, ואם ישאל השואל כיצד הדברים קשורים לפרשת עקב, נענה על דרך החידוד שיש קשר, כבר בברכת יעקב לבניו (בראשית מ"ט יט), בין גד ועקב, שם מצינו: "גד גדודי וגודפנו והוא יגד עקב".

חז"ל לימדונו במסכת בבא בתרא: "שמואל כתב ספרו... דאסקיה (סיימו לכתוב את הספר) גד החוזה ונתן הנביא" (ב"ב דף יד ע"ב / טו ע"א).

מקור דבריהם הוא בדברי הימים א': "וַיְדַבֵּר יְהוָה הַמֶּלֶךְ הָרִאשׁוֹנִים (קודם שהיה מלך- ספר שמואל א) וְהָאֲחֵרִים (דברי דוד כמלך בפעל - ספר שמואל ב) הַנֶּם פְּתוּבִים עַל דְּבָרֵי שְׁמוּאֵל הָרִאשׁוֹן וְעַל דְּבָרֵי נְתָן הַנְּבִיא וְעַל דְּבָרֵי גֵד הַחֹזֶה" (דבה"א כ"ט כט). לפיכך נציע את החלוקה הבאה:

א. שמואל א פרקים א' – כ"ד, פס' כב (או עד פרק כ"ח ב), נכתב בידי שמואל הנביא.
ב. שמואל א פרקים כ"ה פס' א (או שמואל א כ"ח ג) עד שמואל ב פרק כ' פס' כו, נכתב בידי נתן הנביא.
ג. שמואל ב פרקים כ"א-כ"ד נכתבו בידי גד החוזה.

שני סימנים מובהקים, משמשים לסימון הפרקים כ"א-כ"ד כקובץ בפני עצמו - ספרו של גד החוזה:

א. כשם שקובץ הפרקים א'-ח' מסתיים ברשימת שרי ממשלתו (השניה) של דוד המלך, כך קובץ הפרקים ט'-כ' מסתיים ברשימת שרי ממשלתו (השלישית) של דוד המלך.

ב. הפתיחה "וַיְהִי רָעַב בְּיַמֵּי דָוִד", אופיינית לפתיחה של ספר חדש (כגון: שופטים פרק א' א, רות פרק א' א, אסתר פרק א' א), או תת ספר בני"ך (עיינו ישעיהו פרק ז' א, שם מתחיל קובץ הפרקים העוסק בימי אחז. בעניין זה עיינו בספרי 'צפנת ישעיהו' מעוזיה עד אחז, במבוא עמודים יא-יב ובפרק ההקדמה לפרקים ז'-י"ב עמודים 175-181). הדבר נכון, הן מבחינת צורת הפתיחה (הפתיחה הרגילה בקובץ הפרקים ט'-כ' היא "ויהי אחרי כן" כגון: פרק י' א, פרק י"ג א, פרק ט"ו א) והן מבחינת תוכנה. הפתיחה באה להוציא מההווה אמינא שמדובר בתקופה אחרת, כמו ימי שאול.

כמו כן, ניתן להוכיח כי פרקים כ"א, כ"ג וכ"ד הם מוקדמים, מהדברים הבאים:

א. מהפסוק הראשון של פרק כ"א משמע, שמדובר בשנים לא רחוקות מזמן מלכות שאול:
"וַיְהִי רָעַב בְּיַמֵּי דָוִד שְׁלֹשׁ שָׁנִים שָׁנָה אַחֲרֵי שָׁנָה וַיִּבְקֹשׂ דָּוִד אֶת פְּנֵי יִצְחָק וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל שְׂאוּל וְאֶל בֵּית הַדְּמָיִם עַל אֲשֶׁר הָמִית אֶת הַגְּבֻעִים".

ב. פסוקים יב-יד בפרק כ"א, עוסקים בקבורתם המכובדת של עצמות שאול, יונתן ושאר בני שאול המוקעים. לא מסתבר שדוד טיפל בקבורת יונתן ושאול רק לאחר שנים רבות בהן מלך.

ג. הכאת הענקים בני הרפה-הרפא, המתוארות בפסוקים טו-כב של פרק כ"א, קדמו בוודאי להכאת הצבא הפלישתית ובוודאי להכנת גת, המאורעות המתוארים בפרקים ה' יז-כה וח' א. מה עוד שפסוקים אלה, כוללים גם את הכאת גלית, שבוודאי התרחשה בזמן מלכות שאול.

בשבוע הבא נמשיך להביא ראיות נוספות, עד שנגיע למסקנה כי פרקים כ"א-כ"ד, הם ספרו של גד החוזה. בינתיים, נאחל לעם היושב בציון ולכל עם ישראל באשר הוא, לזכות ולחזות עוד יותר, בהתקיימות נבואת אבי חוזה.

לע"נ ר' אליהו כרמל ז"ל נלבי"ע ח' באייר תשע"ו	לע"נ הרב ישראל רוזן זצ"ל נלבי"ע י"ג בחשוון תשע"ח	לע"נ ר' מאיר ז"ל בן יחזקאל שרגא ברכפלד	לע"נ מרת שרה ונגרובסקי ע"ה בת ר' משה זאב נלבי"ע י' בתמוז תשע"ד	לע"נ הרב אשר וסרטיל ז"ל נלבי"ע ט' בכסלו תשס"ט
לע"נ הרב שלמה מרזל זצ"ל חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלבי"ע י' באייר תשע"א	לע"נ הרב ראובן אברמן זצ"ל חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלבי"ע ט' בתשרי תשע"ו	לע"נ דוד צבי טרשנסקי ז"ל בנם של יצחק ונעמי הי"ו נלבי"ע כ"ח באייר	לע"נ אסתר שמש ע"ה נלבי"ע כ' באב תשע"ז	לע"נ מר שמואל שמש ז"ל חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלבי"ע י"ז בסיוון תשע"ד

לע"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד

הלכה פסוקה

תקצירים מתוך פסקי דין - רשת בתי הדין 'ארץ חמדה גזית'

עורך: הרב הדיין עקיבא כהנא
חוקר במכון משפט והלכה בישראל.

שכר למתווך שרק הראה דירה לרוכש
'ארץ חמדה גזית' חיפה / אדר תשע"ח

דיינים: הרב ברוך בניהו - אב"ד, הרב בלום אליהו, הרב טננבאום ערן

תקציר המקרה: הנתבעים התעניינו ברכישת דירות, ולצורך כך פנו למתווכות התובעות שתעזורנה להם, הן הראו להם שתי דירות קוטג', לאחר זמן מה, נודע למתווכות, שהנתבעים רכשו אחת מהדירות, ולגבי הדירה השנייה הם החליטו לקנות אך הליך המכר לא נשלם. הן תובעות יחד 133,700 ש"ח עבור דמי תיווך. לטענת הנתבעים הנכס היה מוכר להם, וכמו כן התובעות לא עזרו להם בכלל בהורדת המחיר של הדירות.

פסק הדין: על התובעים לשלם 50% מדמי התיווך עבור הדירות שקנו, על הנתבע שקנה את הדירה לשלם 29,000+ מע"מ, וכשהרכישה השנייה תצא לפועל על הנתבע השני לשלם גם הוא סכום שיקבע לפי סכום הרכישה הסופי.

נימוקים:

א. תשלום למתווך ללא שנחתמה עסקה

מתשובת הרשב"א (ד, קכה) עולה שיש לשלם למתווך גם מבלי שנחתמה עמו עסקה וזאת משתי סיבות:
א. שכר כקבלן או כפועל.

ב. מנהג המקום. בנקודה זו יש להבדיל בין מתווך מקצועי שיש לשלם את שכרו לבין אדם שעזר שאין מחויבים לשלם לו בלא הסכם.

ב. תשלום למתווך שלא סיים את העסקה

מהשב יעקב (יג, הובא בפתחי תשובה קפה, ג) ומהרמ"א (חושן משפט קפה, ו) עולה שיש לשלם למתווך גם אם העסקה לא נגמרה על ידו. דעת החכמת שלמה שם שדין זה נכון רק אם המתווך נעזב על מנת שלא לשלם לו בעורמה, במקרה שלנו, שבו הנתבעים לקחו את המידע מהתובעות והמשיכו את העסקה לבד על מנת שלא לשלם להם, יש בכך משום עורמה.

ג. תשלום למתווך שהראה דירה שיש עליה פרסומות

יש לשלם למתווך גם אם הראה דירה שהיו יכולים להגיע אליה דרך פרסומות (אגרות משה חו"מ א, מט) אם הגיעו אליה דרך המתווך.

למעבר לפסק הדין המלא

<p>לע"נ מרים ריגלר ע"ה רעייתו של ד"ר מיכאל ריגלר הי"ו נלבי"ע אייר תשע"ח</p>	<p>לע"נ רבי יעקב ז"ל בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סבג</p>	<p>לע"נ חיים משה בן קוקה יהודית כהן ז"ל נלבי"ע ז' בתשרי תשע"ה</p>	<p>לע"נ סוזי בת עליזה כהן ז"ל נלבי"ע כ"ד בחשוון תשע"ח</p>
לע"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד			

הספר **משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים)** מאת הרב נפתלי בר אילן,
יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה"

הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניצבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח וביור מקיפים במקורות. בין הנושאים הנדונים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישיות, זכויות אזרח ועוד ועוד.
זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראלי של מכון ארץ חמדה.

לרכישה

חֶמְדַּת הָאֲנָצִיקְלוֹפֵדִיָּה הַתְּלִמוּדִית

הפרשה באנציקלופדיה התלמודית

מצות אהבת ה'

מבוסס על הערך: אהבת ה', מתוך האנציקלופדיה התלמודית כרך א'

"וְאַהֲבַתְּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ" (ו ה')

המצוה ומהותה. מצות עשה לאהוב את ה', שנאמר כאן: וְאַהֲבַתְּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ (רמב"ם יסודי התורה פ"ב ה"א, ותשובה פ"י ה"ב). וכתב הרמב"ם (תשובה שם ה"ג וסוף פ"י): האהבה הראויה היא שיאהב את ה' אהבה גדולה יתירה עזה מאוד, עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה', ונמצא שוגה בה תמיד כאילו חולה חולי האהבה, שאין דעתו פנויה מאהבת אותה אשה, והוא שוגה בה תמיד, בין בשבתו בין בקומו, בין בשעה שהוא אוכל ושותה. יתר מזה תהיה אהבת ה' בלב אוהביו, שוגים בה תמיד כמו שצינו: בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ. והוא ששלמה אמר דרך משל: כִּי חוֹלַת אֶהְיֶה אֲנִי (שיר השירים ב ה), וכל שיר השירים משל הוא לענין זה. ודבר ידוע וברור הוא שאין אהבת הקב"ה נקשרת בלבו של אדם עד שיגה בה תמיד כראוי, ויעזוב כל מה שבעולם חוץ ממנה. והחינוך (מצוה ת"ח) כתב: מדיני המצוה שראוי לו לאדם שישים כל מחשבתו וכל מגמתו אחר אהבת השם יתברך, ויערוך בלבו תמיד כי כל מה שהוא בעולם מעושר ובנים וכבוד וממשלה, הכל כאין ואפס ותוהו כנגד אהבתו יתברך. והסמ"ג (עשה ג) הוסיף, שכל התורה כלולה במצות ואהבת, כי מי שאוהב את המלך כל מחשבותיו לעשות הטוב והישר בעיניו.

אהבת ה'. מצות אהבת ה' בכל לבו ונפשו ומאודו.
הפרקים: א. המצוה ומהותה; ב. עבודה מאהבה;
ג. להאחיבו על אחרים; ד. אהבה בעת צרה;
ה. אהבה במסירת נפש

כרך א טורים רז-רי

הדרך לאהבת ה'. ומה היא הדרך להגיע לאהבת ה': כתב הרמב"ם (יסודי התורה שם ה"ב): בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואי הנפלאים הגדולים, ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול, כמו שאמר דוד (תהלים מב ג): צִמְאָה נַפְשִׁי לְאֵלִים לְאֵל חַי. ואמרו בספרי (דברים ו ו): לפי שנאמר וְאַהֲבַתְּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ איני יודע באיזה צד - דרך - אוהבים את הקב"ה, תלמוד לומר: וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוְךָ הַיּוֹם עַל לִבְבְּךָ - תן הדברים האלה על לבבך, שמתוך כך אתה מכיר את הקב"ה ומדבק בדרכיו. וביאר החינוך (שם) שעם ההתבוננות בתורה תתישב האהבה בלב בהכרח. לכן כתב הרמב"ם (ספר המצוות עשה ג) שחיוב המצוה הוא שנחשוב ונתבונן במצוותיו ומאמריו ופעולותיו, עד ששגיגהו ונהנה בהשגתו בתכלית ההנאה.

עבודה מאהבה. נאמר: לְאֶהְבֶּה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לְשִׁמְעַ עֲקֹלוֹ וּלְדַבְּקָהּ בּוֹ (דברים ל כ) - שלא יאמר אדם: אקרא כדי שיקראוני חכם, אשנה כדי שיקראוני רבי, אשנן כדי שאהיה זקן ויושב בישיבה. אלא למד מאהבה, וסוף הכבוד לבוא (נדרים סב א, וכן הוא בספרי סוף פרשת עקב על הפסוק לאהבה את ה' אלקיכם ללכת בכל דרכיו וגו'). וכתב הרמב"ם (תשובה שם ה"א וה"ב): אל יאמר האדם: הריני עושה מצוות התורה ועוסק בחכמה כדי שאקבל כל הברכות הכתובות בה, או כדי שאזכה לחיי העולם הבא, ואפרוש מן העבירות כדי שאנצל מן הקללות הכתובות בתורה, או כדי שלא אכרת מחיי העולם הבא. כי העובד מאהבה עוסק בתורה ובמצוות והולך בנתיבות החכמה, לא מפני דבר בעולם, ולא מפני יראת הרעה, ולא כדי לירש הטובה; אלא עושה האמת מפני שהוא אמת. ומעלה זו מעלה גדולה מאוד, ואין כל חכם זוכה לה. והיא מעלת אברהם אבינו שקראו הקב"ה אוהבו, לפי שלא עבד אלא מאהבה. והיא המעלה שצינו הקב"ה, שנאמר: וְאַהֲבַתְּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ. ובזמן שיאהוב אדם את ה' אהבה הראויה, מיד יעשה כל המצוות מאהבה.

להאחיבו על אחרים. וְאַהֲבַתְּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ - אהבהו על כל הבריות כאברהם אביך, כענין שנאמר (בראשית יב ה): וְאֵת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשָׂה בְּחֶךְךָ (ספרי דברים ו ד). וביאר הרמב"ם (ספר המצוות שם) שכמו שאברהם, מפני שהיה אוהב, כמו שהעיד הכתוב: אֲבָרְכֶם אֲהַבִּי (ישעיה מא ח), בעוצם השגתו קרא לבני אדם להאמין בשם מרוב אהבתו, כן אתה אוהב אותו עד שתקרא אליו בני האדם. ולכן, מכלל מצות האהבה שנהיה קוראים לבני האדם כולם לעבודתו יתעלה ולהאמין בו, כמו כשאנחנו אוהבים איש אחד נספר בשבחיו ונקרא לבני אדם אחרים לאהוב אותו.

אף כשהוא לעצמו צריך אדם להתנהג באופן שיהיה ה' מתאהב על ידו. וכן אמרו: וְאַהֲבַתְּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ - שיהא שם שמים מתאהב על ידך. שיהא קורא ושונה, ומשמש תלמידי חכמים, ויהא משאו ומתנו באמונה, ודיבורו בנחת עם הבריות - מה הבריות אומרות עליו: אשרי אביו שלמדו תורה, אשרי רבו שלמדו תורה (יומא פ א).

אהבה בעת צרה. בכלל האהבה היתירה שנצטוונו בה, שאפילו בשעה שייצר לו, יודה וישבח בשמחה (רמב"ם ברכות פ"י ה"ג). ולכן חייב אדם לברך על הרעה בשמחה ובלב שלם, כשם שמברך על הטובה, שנאמר: וְאַהֲבַתְּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ וגו' וּבְכָל מְאֹדְךָ - בכל מדה ומדה שהוא מודד לך הוי מודה לו מאוד מאוד (משנה ברכות נד א וגמ' שם ס ב ורש"י). הטעם - כתב הרמב"ם (בפירוש המשניות שם) לפי שיש דברים רבים נראים בתחילתם טובה ויהיה אחריתם רעה רבה, ועל כן אין ראוי למשכיל להשתומם כשתבוא עליו צרה גדולה מפני שאינו יודע סופה. והערוך (ערך טב) ורבנו יונה (ברכות שם) כתבו הטעם, שיחשוב שהיסורים באו עליו לכפרת עוונותיו.

אהבה במסירות נפש. וְאַהֲבַתְּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ - רבי אליעזר אומר: אם נאמר בכל נפשך, למה נאמר בכל מאדך? ואם נאמר בכל מאדך, למה נאמר בכל נפשך? אם יש אדם שגופו חביב עליו מממונו, לכן נאמר בכל נפשך. ואם יש אדם שממונו חביב עליו מגופו, לכן נאמר בכל מאדך (ברכות סא ב) - לומר, אוהב את בוראך יותר מן החביב עליך (רש"י פסחים כה א וסנהדרין עד א). ואמרו: בכל נפשך - אפילו הוא נוטל את נפשך (משנה ברכות נד א). מכאן למדו, שאם אומרים לאדם עבוד עבודה זרה ואל תיהרג, ויהרג ואל יעבור (פסחים וסנהדרין שם), כי ואהבת את ה' אלקיך מורה שלא תמירנו בעבודה זרה (רש"י סנהדרין שם), שבוזה תלוי עיקר אהבתו של הקב"ה (ר"ן עבודה זרה כז ב).

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ח)

New York, USA

ניו יורק, ארצות הברית

תשרי תש"ע

תפילת מנחה לאחר השקיעה

שאלה

האם מותר להתפלל תפילת מנחה לאחר השקיעה?

תשובה

בשו"ת במראה הבזק (חלק ג סי' יד) הובאה מחלוקת בשאלה זו. יש הסוברים שבדיעבד אם לא התפלל לפני השקיעה יכול להתפלל עד 13.5 דקות אחרי השקיעה¹, ויש אומרים שאין להתפלל מנחה אחר השקיעה, ולכן יתפלל ערבית פעמיים, אחת חובה ואחת תשלומין. בהערות מובאות ראיות נוספות לדעה זו, האחרונה, שאין להתפלל מנחה אחר השקיעה, וכך ראוי לנהוג למעשה².

¹ זמן צאת הכוכבים המוקדם ביותר במהלך השנה בארץ ישראל לפי השיטות השונות. יש לציין שבהערה 2 בתשובה הנ"ל נכתב בטעות שמדובר בדקות של שעות זמניות. ראה שו"ת במראה הבזק (חלק ו סי' א) שם תוקן עניין זה, שהזמן מהשקיעה עד צאת הכוכבים מתארך הן בחורף והן בקיץ, וכן הוא משתנה ממקום למקום, ולכן יש לחשב את זמן צאת הכוכבים על פי שיטת המעלות (מיקום השמש מתחת לאופק).

² במשנה מסכת ברכות (ד, א) נאמר: "תפלת המנחה עד הערב, רבי יהודה אומר עד פלג המנחה". ובגמרא (שם כז ע"א) מבואר שאפשר לנהוג הן כרבי יהודה והן כרבנן, ונמצא שאפשר להתפלל מנחה עד הערב. ונחלקו הראשונים מהו 'ערב' הנאמר במשנה. דעת הרמב"ם היא (בפירוש המשנה ברכות שם ובהלכות תפילה ג, ד) שהערב הוא שקיעת החמה. וכן דעת כמה גאונים וראשונים (את דבריהם הביא בספר הזמנים בהלכה לרב ח"פ בניש עמ' רעו). אך בספר המנהיג (דיני מנחה) ובשבלי הלקט (סי' מח) פירשו שהוא צאת הכוכבים (וכך דעתם של עוד ראשונים, ראה בספר 'הזמנים בהלכה' עמ' רעז). ופסק הרמ"א (או"ח רלג, א) שאפשר להתפלל עד צאת הכוכבים. יש לעיין במה תלויה מחלוקת זו. במסכת ברכות (כו ע"ב) הגמרא דנה אם דברי רבי יהודה במשנה הם עד ועד בכלל או עד ולא עד בכלל. ומובא בסוגיה: "תא שמע: רבי יהודה אומר עד פלג המנחה. אי אמרת בשלמא עד ולא עד בכלל - היינו דאיכא בין רבי יהודה לרבנן, אלא אי אמרת עד ועד בכלל - רבי יהודה היינו רבנן!", נמצא שהזמן בו כלה פלג המנחה, דהיינו סוף י"ב שעות היום, הוא סוף זמן מנחה לחכמים, והוא פירוש "עד הערב" בדברי חכמים במשנה. נמצא כי מחלוקת הראשונים אם סוף זמן תפילת מנחה הוא בשקיעה או בצאת הכוכבים תלויה בשאלה אם שעות היום נמנות מן הזריחה עד השקיעה או מעלות השחר עד צאת הכוכבים. וכן כתבו המנחת כהן (ספר מבוא השמש, מאמר שני, פרק שביעי) והפרי חדש (קונטרס דבי שמי, הודפס בתוך ספר מים חיים, עמ' קח ד"ה והנה) והמשנה ברורה (סי' רלג, שער הציון סי' ק).

בשאלה כיצד מונים את שעות היום נחלקו הראשונים. דעת הרמב"ם (בפירוש המשנה שם) ובהלכות תפילה (שם), וכן משמע בשו"ת הרמב"ם מהד' בלאו סי' קלד) היא שמונים מהזריחה עד השקיעה, ואילו דעת התוספות (פסחים יא ע"ב ד"ה אחד אומר) והרמב"ן (תורת האדם, שער אבילות ישנה) ותרומת הדשן (סי' א) היא שמונים מעלות השחר ועד צאת הכוכבים (ועיין בספר הזמנים בהלכה פרק יג, שם האריך להביא ראשונים ואחרונים רבים שדנו בשאלה זו).

הלבוש (או"ח רלג, א) פסק שמונים מן הזריחה עד השקיעה, וכתב: "שלעולם חלקו היום ליי"ב שעות, בין יום ארוך ובין יום קצר, וביום ארוך הוי י"ב שעות ארוכות, וביום קצר י"ב שעות קצרות, ונראה לי שר"ל י"ב שעות מעת זריחת השמש עד עת השקיעה, שכן הוא משמעות כל ספרי התכונה".

במקום אחר הלבוש (או"ח רסז, ב) התייחס לדעת תרומת הדשן, שכתב למנות מעלות השחר עד צאת הכוכבים, והקשה על שיטה זו: "אלא שהתימה היותר גדול שעלי הוא מדברי בעל תרומת הדשן סימן א', שדקדק בזה הענין ולא עלה על דעתו לחלק בזה, אשר באמת הוא תמוה בעיני מאוד. אבל אומר אני אולי זה לבלתי עסקם בזמנו בספרי התכונה, וחשבו מאי דחלקו רבנן היום לעולם ליי"ב שעות מתחיל לעולם מעלות השחר עד צאת הכוכבים, ולדידי נראה לי מתוך דברי התוכנים האלקיים בפשיטות שטעות גמור הוא, ולא היה דעת רז"ל מעולם רק מעת זריחת השמש ואילך עד השקיעה, וזה נראה לי הלכה למעשה בכל הדנים הנאמרים בכגון זה שתלו אותם בשעות היום".

כוונתו היא שהמושג 'שעה' - מקורו בחלוקת היממה לעשרים וארבע יחידות, דהיינו 24 שעות. היממה אורכה קבוע פחות או יותר (ישנם הפרשים של מספר דקות באורך היממה, עיין על כך בספר הזמנים בהלכה פרק ג). ולפי זה חולקו היום והלילה כל אחד לשתיים עשרה שעות. אלא שמאחר שהיום והלילה אורכם משתנה לאורך השנה, חלוקה זו של היום והלילה כל אחד לשתיים עשרה שעות שוות (היינו שכל שעה היא חלק אחד מתוך עשרים וארבע חלקים של היממה) מתקיימת רק בימים השווים, שהם בניסן ותשרי. בניסן ותשרי היום והלילה שווים רק אם מודדים את היום מהזריחה עד השקיעה, וכן את הלילה מהשקיעה עד הזריחה. על בסיס חלוקה זו הושאלה חלוקת היום לשתיים עשרה שעות לכל השנה גם כאשר השעות מתארכות בקיץ ומתקצרות בחורף, ואלו הן השעות המכונות 'שעות זמניות'. נמצא שאת השעות הזמניות יש לחשב על פי חלוקת הזמן מהזריחה ועד השקיעה, ורק כך מתקבל שבימי ניסן ותשרי היום והלילה שווים, והשעות הזמניות שוות לשעות השוות. שעות אלו מתארכות ומתקצרות בהתאם לעונות השנה.

על פי הלבוש, טעותו של תרומת הדשן הייתה במה שסבר שהיום והלילה שווים בימי ניסן ותשרי כאשר מחשבים את היום מעלות השחר ועד צאת הכוכבים, ועל זה אמר שמתברר מספרי התוכנים שאין הדבר כן, אלא רק אם מחשבים מהזריחה ועד השקיעה. המלבושי יום טוב (רסז, ז) בחידושו על הלבוש, נראה שהסכים בעיקרון עם הנחתו של הלבוש, אלא שכתב: "אין זה מוכרח כלל, ודברי התוכנים הנחה בעלמא לא מצד ההכרח והמופת (=הוכחה) כלל". כלומר, הלבוש צודק שיש להכריע בשאלה זו על פי בירור אורכו של היום הבינוני, אלא שדברי התוכנים שהיום הבינוני הוא מן הזריחה עד השקיעה - אינם הכרחיים (וכן מתבאר מדבריו במעדני יום טוב, ברכות פרק א, סי' י, אות ט). אמנם עתה שנודע שדברי התוכנים הם אכן הכרח גמור, שוב יש לחשב מן הזריחה עד השקיעה כדעת הלבוש (וראה לקמן שאף שלעניין צאת הכוכבים סובר הלבוש כשיטת רבינו תם, מכל מקום הוא סובר שאת זמני היום יש לחשב מהזריחה עד השקיעה). גם הגר"א, בעניין חישוב אורכו של המיל, כתב שתרומת הדשן חישוב את חישובו על פי ההנחה שהיום הבינוני הוא מעלות השחר ועד צאת הכוכבים, והשיג עליו הגר"א (או"ח תנט, ב ד"ה ושיעור מיל): "אבל הוא תמוה מאד ושגגה גדולה היא מאד, דהא אמרינן בפרק מי שהיה

(פסחים צד, ע"א) דעשרה פרסאות הוא מעלות השחר עד צאת הכוכבים, ואם כן י"ב שעות ביום בינוני לדידיה מעלות השחר עד צאת הכוכבים. וטעות גדולה הוא, שכבר כתבו כל התוכנים שבתקופת ניסן ותקופת תשרי, שהן ימים בינוניים - י"ב שעות מנץ החמה עד השקיעה, ומעלות השחר עד צאת הכוכבים הוא ט"ו שעות, וגם כן ידוע שהימים בימות החמה שוין להלילות בימות הגשמים, וכן להיפך, וכמו שכתוב במדרש רבה (ויקרא רבה פרשה כו אות ד) שלווים זה מזה כו', וזהו מנץ החמה עד שקיעת החמה, אבל מעלות השחר עד צאת הכוכבים הוא יותר ששה שעות על הלילות, וכל שכן באופקים הנוטים הרבה לצפון, וכן בקו השווה, שכל ימים ולילות שוות, אינן אלא מנץ החמה עד שקיעת החמה, אבל מעלות השחר עד צאת הכוכבים הרבה יותר היום על הלילה. ועוד כמה קושיות עצומות יש ונלאתי לכותבן. ועיקר, כדברי האומרים שהחשבון הוא מהנץ החמה עד שקיעת החמה ואין לזוז ממנה".

בהמשך דבריו התייחס הגאון גם לחישוב השעות הזמניות: "וגם החשבון של שעות זמניות בכל מקום אינו אלא מנץ החמה עד שקיעת החמה, והן נקראין 'שעות', כי שעות שאמרו ודאי שיערו על יום בינוני, שהן נקראים שעות כ"ד ליום, וכבר אמרתי ש"ב שעות ביום בינוני הוא מנץ החמה עד שקיעת החמה".

נמצא שלדעת הלבוש והגר"א יש להכריע באופן ברור כדעת הראשונים הסוברים שמונים מהזריחה עד השקיעה, וזאת על פי ידיעתנו שהיום הבינוני בימי ניסן ותשרי הוא מהזריחה ועד השקיעה.

אולם הפרי חדש (קונטרס דבי שמש, הנ"ל עמ' קי ד"ה וראיתי, ועמ' קיא ד"ה וגם) כתב שאף על פי שיום בינוני הוא מהזריחה ועד השקיעה, כיון שלדיני תורה אנו מחשיבים את הזמן מעלות השחר עד צאת הכוכבים ליום, לכן חלוקת היום ל"ב שעות היא מעלות השחר ועד צאת הכוכבים.

וכן כתב הרב יחיאל מיכל שלזינגר (על ענין השעות הנזכרות בתלמוד, הודפס בתוך ספר הזכרון אש תמיד, עמ' תשעב): "אבל כבר מילתי אמורה למעלה, שאין לתלות בוקי סריקי ברבותינו בעלי התוס' ושאר גדולי הראשונים ההולכים בשיטתם, אלא אף על פי שידעו שמשעות ההשוויה יש י"ב מהנץ החמה עד שקיעת החמה, מכל מקום סברו ששעות זמניות של התלמוד מתחלקים לכל משך יום התורה, שהוא מעלות השחר עד צאת הכוכבים".

אולם הרב זלמן קורן (על שיטת בעל תרומת הדשן ובעלי התוספות בענין שעות זמניות, הודפס בספר יד יצחק, עמ' 10-75) האריך להוכיח מדברי תרומת הדשן והתוספות שהם לא חלקו על הנחת הלבוש והגר"א, שחישוב שעות היום תלוי בידיעת היום הבינוני, אלא שסברו שהיום הבינוני הוא מעלות השחר עד צאת הכוכבים. לפי זה נראה שכיון שידוע לנו בבירור שהיום הבינוני הוא מהזריחה עד השקיעה - כך יש לנהוג לגבי חישוב שעות היום.

עוד יש להעיר שחישוב שעות היום מעלות השחר עד צאת הכוכבים יתכן רק לפי שיטת רבינו תם בצאת הכוכבים, הסובר שצאת הכוכבים הוא זמן של מהלך ארבעה מילין אחרי שקיעת החמה (עיי' בספר הזמנים בהלכה פרקים מא-מג בביאור השיטות השונות). שכן רק באופן זה חצות היום הוא באמצע היום כשהחמה בראש כל אדם (לשון הגמרא פסחים צד ע"א ועוד מקומות). וזאת משום שרק לשיטת רבינו תם הזמן מהשקיעה עד צאת הכוכבים שווה הזמן מעלות השחר עד הזריחה. אך לשיטת הגאונים והגר"א צאת הכוכבים הוא זמן של מהלך שלושת רבעי מיל אחרי שקיעת החמה אי אפשר לחשב את שעות היום מעלות השחר עד צאת הכוכבים, שכן בחישוב זה בחצות החמה לא תהיה בראש כל אדם, וזאת משום שהזמן מהשקיעה עד צאת הכוכבים קצר באופן משמעותי מהזמן שמעלות השחר עד הזריחה. נמצא שלשיטת רבינו תם אפשר לחשב את שעות היום או מהזריחה עד השקיעה (וכן עשה הלבוש, אף שסבר כשיטת רבינו תם בצאת הכוכבים) או מעלות השחר עד צאת הכוכבים. אך לשיטת הגר"א חייבים לחשב את שעות היום מהזריחה עד השקיעה. אם כן, כיון שהמנהג הרווח בימינו הוא כשיטת הגאונים והגר"א בצאת הכוכבים, יש לחשב את שעות היום מהזריחה עד השקיעה. כן כתב גם הרב שלזינגר במאמרו הנ"ל. ועיי' עוד בבית ישי ס"י יד שרצה לחדש שאופן חישוב שעות היום הוא מחלוקת תנאים, אולם אף הוא לבסוף מסיק כשיטת הלבוש.

מאחר שכנזכר בתחילת הדברים מהגמרא מוכח שסוף זמן תפילת מנחה הוא בסוף שעות היום, והתברר שיש לחשב את שעות היום עד השקיעה - אם כן סוף זמן תפילת מנחה הוא עד השקיעה, וזהו פירוש: "עד הערב" במשנה.

אמנם, עדיין יש לעיין מדוע חכמים קבעו שתפילת מנחה עד השקיעה. בגמרא מבואר (ברכות כו ע"ב): "ומפני מה אמרו תפלת המנחה עד הערב? שהרי תמיד של בין הערבים קרב והולך עד הערב. רבי יהודה אומר: עד פלג המנחה, שהרי תמיד של בין הערבים קרב והולך עד פלג המנחה". אם כן עלינו לברר עד מתי הקריבו את התמיד של בין הערביים.

במסכת זבחים (נו ע"א) אמרו: "אמר רב יצחק בר אבודימי: מנין לדם שנפסל בשקיעת החמה? שנאמר: 'ביום הקריבו את זבחו יאכל', ביום שאתה זובח - אתה מקריב, ביום שאי אתה זובח - אי אתה מקריב". וכן פסק הרמב"ם (הלכות מעשה הקרבנות ד, א): "כל הקרבנות אין מקריבין אותן אלא ביום, שנאמר: 'ביום צוותו את בני ישראל להקריב את קרבניהם', ביום ולא בלילה, לפיכך אין שוחטין זבחים אלא ביום, ואין זורקין דמים אלא ביום השחיטה, שנאמר: 'ביום הקריבו את זבחיו', ביום הזבחה תהיה ההקרבה. וכיון ששקעה החמה - נפסל הדם". נראה שעל פי זה קבעו חכמים שתפילת מנחה עד השקיעה, שהרי הדם נפסל בשקיעת החמה, וממילא לא ניתן להקריב תמיד של בין הערביים לאחר השקיעה. כן כתבו תלמידי רבינו יונה בברכות (יח ע"א מדפי הרי"ף, ד"ה תפלת): "תפלת מנחה עד הערב - אין לפרש עד יציאת הכוכבים שהוא לילה ממש, דעל כרחך אית לן למימר דעד הערב האמור בכאן אינו רוצה לומר אלא עד שקיעת החמה, משום דהכי אמרינן בזבחים: 'מנין לדם שנפסל בשקיעת החמה וכו'', רוצה לומר דמשקיעת החמה ואילך אינו זמן זריקת דם תמיד של בין הערבים, ותפלת המנחה היא כנגד תמיד של בין הערבים, ועיקר התמיד הוא זריקת הדם. וכי היכי שזריקת הדם אין זמנה אלא עד שקיעת החמה - הכא נמי תפלת המנחה שנתקנה כנגדה אין זמנה אלא עד שקיעת החמה בלבד".

אמנם רבינו תם בספר הישר (חלק החידושים, ס"י רכא) פירש שמה שאמרו בגמרא שדם נפסל בשקיעת החמה הכוונה לצאת הכוכבים. אך בכדי לעמוד על שיטתו, שהיא חלק מחיטתו הכללית בצאת הכוכבים, יש לעמוד על דבריו שם, וזה לשונו:

"במה מדליקין. רבה אמר רב יהודה אמר שמואל: כרוך ותני, אי זה הוא בין השמשות? משתשקע החמה כל זמן שפני מזרח מאדימין, הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון בין השמשות, והכסיף העליון והשוה לתחתון לילה. והכי פירושא, אי זהו בין השמשות דמספקא לן אם חציו מן היום או מן חציו מן הלילה או כולו יום כו'? משתשקע החמה כל זמן שפני מזרח מאדימין, האי פני מזרח - מערב הוא, שנקרא פני מזרח לעת ערב, כל זמן שהוא מאדים עד שהשחיר התחתון ולא העליון בין השמשות. ולא תימא משעה שרוצה החמה ליכנס ברקיע דמאז הוא מתחיל ליאדם, אלא משתשקע החמה שכבר נכנסה ברקיע ועברה בעוביו של רקיע והוא עדיין כנגד החלון. ומשום שעדיין לא עבר את חלונו, ולא פסק חלונו ללכת אחרי הכיפה - הוא מטיל זהורורין ומאדים מושבו. ועל כרחיך אני צריך לפרש משתשקע החמה כמו שפירשתי, שכבר נכנסה ברקיע, דאי תימא משעה שמתחיל ליכנס - זה אינו יכול להיות. דהא אמרינן בפרק מי שהיה טמא בפסחים (צד ע"א) דעוביו של רקיע אחד מששה של יום, ומשעת שקיעת החמה ועד צאת הכוכבים חמשת מילין, ואחר בין השמשות צאת הכוכבים הוא לילה, כדאמרינן: 'שנים - בין השמשות, שלשה - לילה'. ועוד אמרינן לקמן דלא אכלי כהנים תרומה עד שישלים בין השמשות דר' יוסי, ומשישלים בין השמשות יאכלו הכהנים תרומה. וזמן אכילת כהנים מצאת הכוכבים ואילך. ואם אתה מפרש משתשקע החמה כמו שקיעת החמה, ואם כן הוי בין השמשות חמשת מילין, ואם כן קשיא דרבה אדרבה. דרבה אמר לקמן דלא הוי בין השמשות אלא תילתא ריבעי מיל. אלא על כרחיך משקיעת החמה יום גמור הוא. ומשום הכי גרסינן ביה משקיעת החמה - משעה שיתחיל ליכנס ברקיע לשקוע. ומשתשקע משמע שנכנס כבר, ועדיין לא הגיע לאחורי כיפה מכל וכל. וראיה לדבר נר חנוכה, דאמרינן (שבת כא ע"ב) מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק, ריגלא דתרמודאי, דהוא - לילה הוא. ואי לא גרסינן הכא כל שפני מזרח מאדימין - הוי משמע משתשקע החמה לילה, דהכי משמע, שנרחקה כבר לאחורי כיפה ואינה כנגד החלון שלה. והילכך משקיעת החמה בכל מקום גרסינן לה לילה, לבד מזה שהוא בין השמשות. ועוד ראייה גמורה ממסכת זבחים, דגרסינן בפרק אי זהו מקומו, קדשים הנאכלין ליום אחד נאכלין ומחשבין בדמיו משתשקע החמה, דהיינו חוץ לזמנו, דכיון שעבר יום שחיטתן - אינן ראוין לזריקה, ד'ביום צוותו כתיב, ונפסל הדם משבאה הלילה. ובבשרן ואימוריהן - משיעלה עמוד השחר, דאינן ראוין שוב להקטרה. קדשים הנאכלים לשני ימים - מחשבין בדמיו משתשקע

החמה כו'. ועל כרחיך האי משתשקע היינו שכבר שקעה חמה מכל וכל, וכבר יצאו כוכבים. דאילו לאו הכי, היאך מחשבין בדם? אלא הוי חוץ מזמנו, שהרי יום הוא וראוי להקטירו. וכן כל מקום שתמצא 'משתשקע' תמצא פירושו מכוון כמו שפירשתי. פירש ר' יצחק בר' ברוך מפי רבינו יעקב."

רבינו תם פותח בסתירה בין הגמרא במסכת שבת (לד ע"ב) שם אמרו שמששתשקע החמה עד צאת הכוכבים הוא זמן מהלך שלושת רבעי מיל לבין הגמרא בפסחים (צד ע"א) שם אמרו שמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים הוא זמן מהלך ד' או ה' מילין. מיישב רבינו תם שיש לחלק בין לשון 'שקיעת החמה', שפירושו תחילת השקיעה, לבין לשון 'משתשקע החמה' שפירושו סוף השקיעה והיינו צאת הכוכבים. ומפרש רבינו תם שרק במסכת שבת 'משתשקע החמה' פירושו תחילת בין השמשות, דהיינו זמן מהלך של שלושת רבעי מיל קודם צאת הכוכבים (שהוא זמן 'משתשקע החמה' המתואר במסכת פסחים), וזה משום שבגמרא אמרו: "משתשקע החמה, כל זמן שפני מזרח מאדימין", דהיינו שמדובר בסוף השקיעה, אך בעוד השמש מטילה אדמומיות בשמים. אך בכל מקום אחר בגמרא שבו נאמר 'משתשקע החמה' - הכוונה לצאת הכוכבים, ובמקום שאמרו: 'שקיעת החמה' - הכוונה לתחילת השקיעה.

לפי שיטתו יש לברר את לשון הגמרא לגבי סוף זמן הקרבת הקרבנות. לשון הגמרא בזבחים (נו ע"א) הוא: "דם נפסל בשקיעת החמה". ובהמשך (שם ע"ב) הגמרא מביאה ברייתא: "תניא כוותיה דרבי יוחנן: קדשים הנאכלין ליום אחד מחשבין בדמן משתשקע החמה, ובבשרן ובאימוריהן משיעלה עמוד השחר. קדשים הנאכלין לשני ימים ולילה אחת מחשבין בדמן משתשקע החמה, ובאימוריהן משיעלה עמוד השחר, ובבשרן משתשקע החמה של שני ימים".

נמצא שיטת רבינו תם מבוססת על יישוב הסתירה בין הגמרות. מלשון מימרתו של רב יצחק בר אבודימי (זבחים שם ע"א): "מנין לדם שנפסל בשקיעת החמה", משמע שדם נפסל בתחילת השקיעה, ולעומת זאת מלשון הברייתא משמע שדם נפסל בסוף השקיעה, דהיינו צאת הכוכבים - לילה. רבינו תם בספר הישר הכריע כלשון הברייתא, שדם נפסל בסוף השקיעה, כלומר צאת הכוכבים, ונימוקו הוא שבוודאי אפשר להקריב כל היום עד הלילה.

אמנם התוספות שם (זבחים נו ע"א ד"ה מנין) העלו אפשרות אחרת: "...והוא דאמר בשמעתא דנאכלין ליום אחד מחשבים בדמו משתשקע החמה - היינו תחילת שקיעה, ומדאורייתא, ולא צאת הכוכבים, דומיא דאימורין ובשר דחשיב לקמן בהדי דם, ומשתשקע החמה דלקמן לא הוי כמו 'משתשקע החמה' בעלמא. דרגיל רבינו תם לפרש ד'שקיעה' דווקא משמע תחילת שקיעה, אבל 'משתשקע' משמע סוף שקיעה, משום דקשה ליה דבסוף פרק במה מדליקין (שבת לד ע"ב) משמע משקיעת חמה עד לילה תלתא ריבעי מיל, ובפרק מי שהיה טמא (פסחים צד ע"א) משמע דמשתשקע החמה עד צאת הכוכבים ארבע מילין, וחשיב ליה במדידת היום, דמפרש רבינו תם דמשקיעה משמע תחילת שקיעה, שהחמה מתחלת ליכנס בעובי הרקיע, ואתי שפיר דאידי דבסמוך קתני גבי בשר קדשים קלים ובבשרם משתשקע החמה של יום שני, דהיינו על כרחך צאת הכוכבים, תני נמי האי לישנא גבי דם אף על גב שחלוקין זה מזה".

לפי דברי התוספות, אף שהם נוקטים כשיטת רבינו תם, דם נפסל בשקיעת החמה מדאורייתא, למרות שהוא יום גמור, משום לימוד מיוחד מהפסוק. וזו משמעות הלשון 'שקיעת החמה', ואת לשון הברייתא: 'משתשקע החמה', שבדרך כלל מורה על צאת הכוכבים, כתב התנא אגב העינא בעניין בשר, ושם ודאי שהזמן הקובע הוא צאת הכוכבים, שהרי אין לימוד מיוחד לפסול בשר מאכילה בשקיעת החמה. ועיין בשו"ת יעב"ט יום טוב (סי' יב) שהביא ראיה לשיטה זו.

התוספות כאן רומזים לעוד אפשרות, והיא, שדם נפסל מתחילת שקיעה מדברנן, וכך נקטו התוספות במנחות (כ ע"ב ד"ה נפסל). ולפי זה יש מקום לדון אם לעניין מנחה העמידו חז"ל את דבריהם כדין תורה שתמיד קרב עד צאת הכוכבים או שמא קבעו את דינם כדין דרבנן, עד השקיעה.

(שער הציון [רלג ס"ק י] מעלה סברה [בדעת תלמידי רבינו יונה] שאולי רק לגבי דם פסח החמירו חכמים לפסלו מתחילת השקיעה אך לגבי דם התמיד לא החמירו).

על כל פנים נמצא שליטת רבינו תם הלשונית השונים של שקיעת החמה מתפרשים או כשקיעת החמה או כצאת הכוכבים (מלבד הלשון המיוחדת בגמרא שבת לד ע"ב 'משתשקע החמה' כל זמן שפני מזרח מאדימין', שהוא כאמור היחיד שמתפרש כזמן מהלך שלושת רבעי מיל קודם צאת הכוכבים).

אם כן לגבי סוף זמן הקרבת תמיד של בין הערביים ישנה מחלוקת בין בעלי התוספות האם הוא בשקיעת החמה או בצאת הכוכבים, ובהתאם לכך מן הסתם יחלקו לגבי סוף זמן תפילת מנחה.

עוד יש להעיר ששיטת רבינו תם הובאה בר"ן (שבת טו ע"א מדפי הרי"ף ד"ה אמר) באופן שונה, וממנה משמע כאילו יש שתי שקיעות. לדבריו משמעות הלשון 'שקיעת החמה' היא לתחילת השקיעה, והלשון 'משתשקע החמה' משמעו סוף שקיעת החמה ברקיע בעוד שהיא כנגד חלונה. ומשמע מלשונו שבכל מקום שאמרו 'משתשקע החמה' משמעו צאת הכוכבים. ויש נפקא מינה בין השיטות, עיין בספר הזמנים בהלכה פרק מב.

על כל פנים כל האמור הוא לשיטת רבינו תם בצאת הכוכבים, הסובר שישנם משמעויות שונות למונחים 'שקיעת החמה' ו'משתשקע החמה', וכך יישב את הסתירה בין הגמרא בשבת לגמרא בפסחים. אך לשיטת הגאונים והגר"א 'שקיעת החמה' ו'משתשקע החמה' הם זהים, ובכל מקום הכוונה לתחילת השקיעה. והתירוץ לסתירה בין הסוגיות הוא בהגדרת צאת הכוכבים. הגמרא בשבת אמרה שיש שיעור מהלך של שלושת רבעי מיל עד צאת שלושה כוכבים בינוניים (וכך הוא במציאות באופק ארץ ישראל בימי ניסן ותשרי, עיין בספר הזמנים בהלכה פרק מא סעיף ו, ובפרק מז), ואילו בגמרא בפסחים, שבה נאמר שיש כמה מילין עד צאת הכוכבים מדובר בצאת כל הכוכבים (ראה גר"א או"ח סי' רסא ד"ה שהוא). ואם כן ודאי שכוונת הגמרא בזבחים היא שדם נפסל בתחילת השקיעה.

נמצא שכיון שאנו נוהגים כשיטת הגאונים והגר"א בצאת הכוכבים, הרי שתמיד של בין הערביים קרב עד שקיעת החמה, ולפי זה זמן תפילת המנחה הוא עד השקיעה.

המשנה ברורה (רלג ס"ק יד) פסק ש"לכתחלה צריך כל אדם לזוהר להתפלל קודם שקיעת החמה דוקא, דהיינו שיגמור תפלתו בעוד שלא נתכסה השמש מעינינו", והוסיף שמוטב להתפלל ביחידות קודם השקיעה מאשר עם הציבור לאחר השקיעה. מכל מקום סיים שם: "ובדיעבד יוכל לסמוך על דעת המקלים להתפלל אחר השקיעה, עד רבע שעה קודם צאת הכוכבים". וביאר בשער הציון (שם ס"ק יט) שכוונתו באמרו רבע שעה היא לשיעור מהלך שלושת רבעי מיל.

נמצא שפסק בדיעבד להקל כשיטת רבינו תם, אך הקל רק עד בין השמשות של רבינו תם.

לכאורה נראה שהיקל בדיעבד משום שהיו נוהגים במקומו לפסוק כשיטת רבינו תם בצאת הכוכבים, אך אנו נוהגים כשיטת הגאונים והגר"א בצאת הכוכבים - אין לנו להקל בכך. ברם בשער הציון (שם ס"ק כא) כתב טעם להקל להתפלל אחר השקיעה אפילו לשיטת הגר"א: "ונראה לי עוד דאפילו לדעת הגר"א והגאונים, דסברי דתנא אחר השקיעה הוא בין השמשות - מכל מקום נוכל לומר דבשעת הדחק סומכין על דעת ר' יוסי דסבירא לה דאז עדיין יום ודאי הוא, עד שנראה שהכסיף העליון והשוה לתחתון..."

נמצא שהמשנה ברורה מצא פתח להקל, אף לשיטת הגאונים והגר"א, להתפלל מנחה לאחר השקיעה, וזאת בהסתמך על שיטת ר' יוסי הסובר כי לאחר השקיעה הוא יום גמור עד 'הכסיף העליון והשוה לתחתון', ואז נגמר בין השמשות לשיטת ר' יהודה ומתחיל בין השמשות לדעת ר' יוסי. ויש להוסיף עוד שהגר"א כתב (או"ח רסא, ב) שמימרת שמואל (שבת לה ע"ב): "כוכב אחד יום, שנים בין השמשות, שלושה לילה" היא לשיטת ר' יוסי, ואם כן עד שיוצאים שני כוכבים בינוניים הוא יום על פי שיטת ר' יוסי.

הנה אף שהגר"א כתב שכמה סוגיות בגמרא הם לשיטת ר' יוסי, הגר"א לא כתב שהלכה כמותו או שאפשר לסמוך עליו בשעת הדחק, אדרבה מצאנו בגמרא (שבת לה ע"א) להפך, שם אמרו שהלכה היא להחמיר גם כדעת ר' יהודה וגם כדעת ר' יוסי. ועוד, כפי שהוזכר לעיל, לעניין תפילת מנחה משמע מהגמרא שזמנה הוא עד סוף שעות היום, וסוף שעות היום לשיטת הגאונים והגר"א הוא ודאי עד השקיעה (כפי שכתבנו לעיל, מונים את שעות היום מהנץ החמה ועד השקיעה), אף אם יש עוד זמן שלאחר השקיעה שמבחינה הלכתית מוגדר כיום.

המשנה ברורה עצמו הביא הוכחה זו בשער הציון (לעיל שם ס"ק ז): "ועיין שם שכתב מטעם זה שלא להתפלל אז מנחה, וכן הוא על כרחך לדעת הגדולים הנ"ל, דהא אפילו אם נסביר כרבנן דסברי עד הערב, הלא על כרחך הוא בהשלמת הי"ב שעות לא יותר, ואם כן כיון דחשבינן הי"ב שעות מנץ החמה עד שקיעתה, אם כן על כרחך ערב היינו שקיעה".

גם הגמרא בזבחים הנ"ל אומרת שדם נפסל בשקיעת החמה. וכי נאמר שכל הסוגיות הללו אינם אליבא דר' יוסי? (ומה שיש להקשות שלר' יוסי יום הוא אף לאחר שקיעת החמה, כבר הזכרנו שלשיטת התוספות יש לימוד מיוחד שדם נפסל בתחילת שקיעה אף שהוא יום גמור עד סוף השקיעה).

עוד יש לומר שכבר העירו כמה אחרונים (ראה הליכות יצחק ברכות ס"י א, וברכת מרדכי ברכות ס"י ב אות ה-ו) שהרמב"ם פוסק בכמה מקומות שאף לאחר השקיעה הוא יום גמור (עיין פירוש המשנה ראש השנה ג, א, ובהלכות קידוש החודש ב, ט, ובעוד מקומות ואכמ"ל). וכפי שציין הגר"א שבכמה סוגיות משמע שעד צאת הכוכבים הוא יום. וכבר נשאל על כך בשו"ת רדב"ז בכמה מקומות (ראה חלק ה ס"י ו ו ס"י סט ובעוד מקומות) ויישב באופנים שונים, וכן מפרשי הרמב"ם ועוד אחרונים כתבו ליישב את דעתו באופנים שונים. ועל כל פנים נמצא שאף שלעניין כמה דינים לדעת הרמב"ם אף לאחר השקיעה הוא יום מכל מקום לגבי מנחה פסק שסוף זמנה הוא השקיעה. ואם כן יתכן שאף לפי ר' יוסי זמן תפילת מנחה הוא עד השקיעה.

ונראה שאף המשנה ברורה לא הקל על סמך סברה זו בלבד, אלא צירף סברה זו למה שסמך בדיעבד על שיטת רבינו תם, וכפי שהיה נהוג במקומו. ואם כן לדידן אין להקל בכך.

ויש לציין עוד לתשובת גאוניי המובאת בספר האשכול (לקוטים מהלכות תפילה מהד' ר"ח אלבק לט, ב):

"ונשאל מר רב שרירא ורב האי ז"ל: צבור שאחרו תפלת המנחה ביום ששי עם דמדומי חמה ודחקתן העת. יש אומרים מתפלל שמונה עשרה כהלכתן, כי לא תקנו ז' ברכות אלא משום טורח, והאי כיון דעראי הוא - לא איכפת לן שמתחיל בשמונה עשרה ומשלימה בשבת. ויש אומרים שאומר שלש ראשונות ופוסק. ויש אומרים שאומר ג' ראשונות ושומע תפלה וג' אחרונות. ויש שפרשו שפוסק באיזה ברכה שמרגיש בה כי בא השמש, ואומר יתגדל, הלכה כמאן? והשיבו: כבר ממה שאמרתם עם דמדומי חמה, וממה שאמרתם פוסק באיזה ברכה שמרגיש בה כי בא השמש - משמע שהתחיל ועדיין לא בא השמש, ולא יפה הוא זה, כי מבוא השמש עד עונת קריאת שמע ערבית יש ריוח לומר שמונה עשרה. ובזמן שמתחיל שליח צבור בשעה שיש דמדומי חמה ועדיין לא בא השמש, אף על פי שבא השמש - משלים. והכין מנהגא דרבנן כד מתרמי דחק העת, אבל אין נופלין על פניהם אחריה. ואנו אומרים כי בודאי אם אפשר לעשות כן עושין, ואם אי אפשר, וחלה שבת או יום טוב, אין לך שעת דחק גדולה מזו ומתפלל 'הביננו'. ואם דחק העת שאפילו כדי 'הביננו' אין בו - בודאי יש לו לעשות ולומר אבות וגבורות וקדושת השם וחיותך. כל זה בהכנסת שבת ויום טוב דאיכא שתי תפלות משונות זו מזו, אבל בימי החול לא צריכין לכולי האי, אלא גומר והולך אפילו בלילה".

ומשמע מלשון הגאוניי "ובזמן שמתחיל... ועדיין לא בא השמש, אף על פי שבא השמש - משלים", וכן מסוף דבריהם "גומר והולך אפילו בלילה", שרק אם התחיל מנחה לפני השקיעה רשאי להמשיך אחריה, אך אינו רשאי להתחיל אחר השקיעה. וכן מדברי רב האי גאון המובאים במרדכי (ברכות ס"י ז) משמע שזמן תפילת מנחה הוא עד השקיעה.

לסיכום: מכיוון שרב הגאוניי והראשונים הסוברים שזמן תפילת מנחה הוא עד השקיעה, וכפי ששמע מהגמרא, ואף החולקים נראה שחלקו רק מחמת שסברו כשיטת רבינו תם בזמני היום ובצאת הכוכבים וכפי שהוסבר לעיל, לפיכך אין להתחיל להתפלל מנחה לאחר שקיעת החמה.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
הרב ישראל רוזן

מתפללים לרפואתם השלימה של:		
יוסף (יוסי) בן חנה דוד חיים בן רסה Rassa רבקה רינה בת גרונה נתנה	רועי משה אלחנן בן גינה דבכה מאירה בת אסתר ליליאן בת פורטונה איילת חן בת שולמית בתוך שאר חולי עם ישראל	אליעזר יוסף בן חנה ליבא יפה בת רחל יענטע נחמה צביה בת שושנה בריינא

חדש - "צפנת ישעיהו" מאת הרב יוסף כרמל

הנביא ישעיהו פעל באחת מהתקופות הסוערות והדרמטיות ביותר בחיי האומה הישראלית, תקופה של ציפייה למשיח שנשברה ברעש אדמה נורא, וחוללה גם מהפך רוחני ופוליטי. האור בקצה המנהרה הפציע שוב רק בימיו של חזקיהו. צפנת ישעיהו: מעוזיה עד אחז מפגיש אותנו עם שלושה מלכים שעמדו בצומת היסטורי זה בתולדות עמנו: עוזיה, המלך שדרש את האלוהים אך לקה בצרעת בעקבות חטאו; יותם, המלך הצדיק ביותר בתולדות עמנו; ואחז, המלך אשר הכיר בקב"ה אבל לא האמין בהשגחתו.

בביאורו לנבואות ישעיהו, נצמד הרב כרמל, לדברי חכמינו וגדולי הראשונים, ומציע דרך מרתקת ללימוד תנ"ך בעקבות חז"ל. קריאה זו מבהירה את התכנית האלוהית ומבררת סוגיות עקרוניות באמונה. צפנת ישעיהו מגלה לקורא את משמעות הנבואות לדורו של הנביא ואת הרלוונטיות שלהן לדורנו.

לרכישה

